

Onder redactie van dr. W.M. Dicke & drs. V.P. van Stipdonk

‘Economie en moraal hebben hetzelfde doel: Alle sollen besser leben’

Gesprek met Marjolijn Februari

DOOR: WILLEMIJN DICKE

Marjolijn Februari schrijft wekelijks een column in de Volkskrant die haar veel bekendheid geeft. Maar ze is ook nog essayist, filosoof, adviseur, onderzoeker en schrijver. In alle hoedanigheden becommentarieert, nee, fileert ze de samenleving. Haar terugkerende aandachtspunten zijn moraal, de bestuurlijke elite en de verhouding tussen staat en individu. ‘Ethiek maakt integraal onderdeel uit van beleid, net als economie. Moraal is niet alleen iets voor zondagochtend.’

.. 3 ..

Marjolijn Februari is het pseudoniem van Marjolijn Drenth (1963). Ze is afgestudeerd in drie disciplines: filosofie, kunstgeschiedenis en recht. Op haar 26ste debuteerde ze met een roman die werd bekroond met een belangrijke literaire prijs. Haar recentste roman ‘De literaire kring’ gaat over de moraal van de Nederlandse culturele elite en stond op de shortlist voor de Libris en De Gouden Uil literatuurprijs van 2008. Maar ze schrijft niet alleen proza. In 2000 promoveerde ze op een proefschrift over moraal en economie (ook alweer genomineerd voor een prijs). Ze heeft vele essays gepubliceerd, over uiteenlopende onderwerpen als globalisering, standaardisatie en het strafrecht. Ze heeft geen baan, zegt ze, maar er is wel een lijst van nevenfuncties. Zo is ze lid van het adviescollege voor de burgerluchtvaartveiligheid, van de redactieadviesraad van Nexus en van de Canon-commissie. Februari spreekt het hele interview bedachtzaam, laat stiltes vallen, net zo lang tot ze de juiste formulering heeft gevonden.

In wezen hebben ethiek en economie hetzelfde doel: voorspoed en welzijn voor iedereen

‘Veel mensen interpreteren mijn proefschrift verkeerd. Dat boek gaat niet over het onoplosbare conflict tussen economie en ethiek. Ik stel juist dat zo’n radicale botsing er niet is in de praktijk. Bij alle besluiten spelen zowel economische als ethische motieven. In wezen hebben ethiek en economie hetzelfde doel: voorspoed en welzijn voor iedereen. *Alle sollen besser leben*. Het probleem is dan ook niet economie versus ethiek, maar het verkeerde gebruik van een economisch analyse-instrument. ‘Het homo economicus-model kent slechts één motief toe aan het handelen van mensen: winstmaximalisatie. Ieder mens handelt altijd in zijn eigenbelang, volgens dat model. In werkelijkheid is winstmaximalisatie slechts een klein motiefje in ieders bestaan. In het gebruik van dit model is dit ene subdoeltje versteend. Als analyse-instrument kan het model nuttig zijn. Waar het echter fout gaat, is als het homo economicus-model wordt gebruikt om al het menselijk handelen te voorspellen en te begrijpen. Daarvoor is het hele scala aan menselijke motieven te zeer gereduceerd tot één motief. En daar was het model ook nooit voor bedoeld.’

•• 4 ••

Dit is óók economie

In haar proefschrift heeft ze de theorie van de welvaartseconoom en Nobelprijswinnaar Amartya Sen verder ontwikkeld. Hij betoogt dat door het motief van winstmaximalisatie te benadrukken in economische modellen allerlei andere informatie is weggesijpeld. ‘Hij liep bijvoorbeeld in India op een markt en ging daar kinderen wegen. En toen mensen vroegen waarom hij dat deed, hij was toch immers econoom, was zijn antwoord: maar dit is óók economie’. Februari heeft ‘mateloze’ bewondering voor deze econoom. ‘Maar de manier waarop hij de moraal binnenbrengt in het model van de homo economicus, vind ik naïef. Als een *Deus ex Machina*. Wat hij eigenlijk zegt, is dat als de economische en de morele overwegingen met elkaar botsen, je altijd voorrang dient te geven aan ethische motieven. Maar waarom? Wat is hiervoor de reden? Waarom zou je principieel morele motieven voor laten gaan op economische motieven?’

Februari heeft een alternatieve benadering. Economie en moraal staan in de praktijk vrijwel nooit lijnrecht tegenover elkaar. ‘Ik kom het tegen in mijn werk bij het adviescollege voor de burgerluchtvaart. Beslissingen van piloten zijn nooit *ofwel* economisch *of* ethisch. Die motieven zijn altijd vervlochten. De beslissing om te landen of door te vliegen in een noodsituatie berust deels op economische motieven. Hoeveel extra brandstof kost doorvliegen bijvoorbeeld. Maar er spelen ook veiligheidsoverwegingen. En morele overwegingen.

Hetzelfde zie je bij de gezondheidszorg. Enerzijds speelt daar het economische motief hoeveel een behandeling kost, maar er spelen ook altijd morele motieven mee. Economie en moraal staan niet tegenover elkaar, maar vormen een mix van motieven.’ Slechts in zeer extreme gevallen staan deze motieven lijnrecht tegenover elkaar. ‘In die zeldzame gevallen sta ik minder moralistisch tegenover die keuze dan Sen. Dan moet je erkennen dat ze tegenover elkaar staan en door beraad en open dialoog tot een besluit komen. Het is helemaal niet gezegd dat morele overwegingen dan de doorslag moeten geven.’

Economie is normatief geladen

Februari’s essay over menselijke waardigheid in een globaliserende wereld is een voorbeeld van het integreren van ethische motieven in economische modellen. ‘Toen ik mensen interviewde over menselijke waardigheid, wilden ze het nooit over geld en economie hebben. Dat zou niet gepast zijn. Maar je kunt menselijke waardigheid heel goed in economische termen definiëren. Bijvoorbeeld of mensen moeten rondkomen van minder dan 1 dollar per dag. Een zodanige armoede maakt mensen kwetsbaar en raakt hen in hun waardigheid. Daar zie je dus een directe relatie tussen economie en moraal. Economie is altijd normatief geladen.’

.. 5 ..

Moralistische analyse van de bankcrisis

Economie staat dus niet lijnrecht tegenover ethiek. Goed nieuws voor de economen? ‘Dit mag misschien lijken op een steunbetuiging aan de economische benadering, maar het is juist een pleidooi voor het serieus nemen van ethiek. Als ik morele thema’s met mensen bespreek, zijn er altijd een paar die zeggen ‘het lijkt wel zondagochtend.’ Of ze zeggen dat ze in alle hectiek van de dag geen tijd hebben voor ethiek. Dat doen ze dan wel een keer op een rustig moment. Maar dat gaat dus niet. Je kunt de morele dimensie niet losweken uit beslissingen.’ Bij de huidige bankcrisis ziet Februari die verwevenheid van morele en economische motieven weer terugkomen. ‘In de analyses zie je dat opeens morele begrippen als hebzucht, graaien en eigenbelang dominant zijn. Dat moralistische commentaar vind ik soms zelfs weer overdreven. Maar het is wel duidelijk dat de moraal weer in de analyse wordt betrokken.’

Daar heeft de staat niets te zoeken

Een voorbeeld van het onterecht uit elkaar trekken van economische en morele motieven ziet Februari bij de Diagnose-Behandel-Combinatie (DBC) in de psychiatrie. Om behandeld te kunnen worden, moeten de klachten en diagnoses van de patiënten geregistreerd worden. Maar sommige patiënten – bijv. getraumatiseerde overlevenden van de Tweede Wereldoorlog – willen niet dat hun klachten worden geregistreerd. Een psychiater vertelde dat het onmogelijk was, strafbaar zelfs, om een contract te sluiten buiten het registratiesysteem om. ‘Daarmee handel je én bestuurlijk én moreel én economisch tegen je eigen bedoelingen in. De DBC schiet met deze aanpak haar doel voorbij: zo’n systeem wordt ingevoerd om meer patiënten beter te behandelen. Het resultaat is dat sommige patiënten helemaal niet meer behandeld kunnen worden. Bovendien maak je inbreuk op de contractvrijheid van behandelaar en patiënt. Dat grenst aan staatsterreur.’

•• 6 ••

Romantisch liberalisme

De staat is op meer plaatsten aanwezig waar ze niets heeft te zoeken. ‘Ik ben een romantisch liberaal. Ik geloof in individualisering. Niet van het soort ‘dat alles mag en alles kan.’ Dat is een misvatting. Het romantisch liberalisme roept op tot ontwikkeling en beschaving van het individu. Van die ontwikkeling profiteert de gemeenschap. Bovendien geldt het schadebeginsel: je kunt je vrijheid genieten zolang je anderen niet schaadt in hun vrijheid. Er is dus nooit onbeperkte vrijheid. Maar in hedendaagse versies van liberalisering is het schadebeginsel eruit gesloopt.’

‘We hebben bevoegdheden aan de staat overgedragen om een betere samenleving te bewerkstelligen. Maar op sommige terreinen heeft de staat volgens mij niets te zoeken, zeker niet in de persoonlijke sfeer. Daarom is de doodstraf ondenkbaar voor mij. De staat mag nooit over het leven van burgers beschikken. Om die reden heb ik ook nooit zuiver links kunnen stemmen. Ik hecht veel waarde aan het linkse issue van de verdelende rechtvaardigheid. Maar linkse partijen zijn voor uitbreiding van staatsmacht in het persoonlijke leven, en dat is iets waar ik faliekant tegen ben.’

Voor deze links-liberaal gaat inmenging van de staat ook op andere terreinen te ver. Verplichte orgaandonatie is bijvoorbeeld ondenkbaar. ‘De staat kan nooit en te nimmer eigenaar zijn van jouw organen. Principieel niet.’ Een twijfelgeval vormt het roken in een rokerscafé. ‘Bezoekers moeten kunnen kiezen of ze naar zo’n café willen. Waarom legt de overheid dat op dat nergens gerookt mag wor-

den?’ En de eerder genoemde verplichte registratie van psychiatrische patiënten is een ander voorbeeld: waarom mogen patiënten en artsen niet onderling een contract afsluiten? ‘Op welke gronden kan de staat een registratie verplichten?’

Vanuit dezelfde liberale grondgedachte kan het gevangeniswezen nooit geprivatiseerd worden. ‘We hebben de staat in het uiterste geval de bevoegdheid gegeven om ons van onze vrijheid te beroven. Dat kan dan alleen de staat doen. Het zou zeker ook verkeerd zijn voor de werknemers: werken in een bedrijf dat geld verdient aan het gevangen houden van mensen.’

Christelijke orthodoxie en liberalisme

De enige partijen in de samenleving die volmondig zeggen dat ze zich bezighouden met moraal zijn de christelijk orthodoxen, ‘maar die spitsen moraal traditioneel toe op de familiemoraal, met name op onderwerpen als homoseksualiteit en abortus. Waarom juist die onderwerpen? Met homoseksualiteit richt je nu ook weer niet zoveel schade aan’, zegt Februari ironisch. ‘Als je je interesseert voor moraal, kun je je beter inzetten voor de belangrijke ethische vraagstukken, zoals verdelende rechtvaardigheid, armoede, mondiale ongelijkheid. Helaas blijft het gesprek over moraal vaak beperkt tot onderwerpen in de privésfeer. Dingen waarvan je juist zou zeggen dat mensen ze zelf maar moeten uitzoeken. Dat is hoogst teleurstellend.’

.. 7 ..

Begripsmist

Wat kunnen filosofen nu eigenlijk betekenen voor de samenleving? Februari ziet voor zichzelf vooral een diplomatieke functie. Filosofie als vertaalopdracht. ‘Ik luister naar de ene groep en vervolgens naar een andere groep. Dan analyseer ik en verhelder ik de begrippen, zodat ik hen kan voorleggen: jullie gebruiken dezelfde woorden, maar bedoelen jullie wel hetzelfde? Of: jullie gebruiken andere woorden maar volgens mij bedoelen jullie hetzelfde. Het oplossen van deze ‘begripsmist’ is een taak van filosofen. En dat kan alleen vanuit een onafhankelijke positie. Daarom is het handig dat ik ook praktisch onafhankelijk ben en niet in dienst van een universiteit of een andere werkgever.’

Dan zegt zo’n bestuurder dat hij met zijn poten in het bluswater staat

Maar is dat niet een beetje jammer en eenzaam, zo'n positie aan de rand van de samenleving, alsmaar toekijken en reflecteren? 'Voor een filosoof zit ik behoorlijk dicht op de concrete werkelijkheid. Veel filosofen staan op veel te grote afstand.' Het geldt niet alleen voor filosofen. 'Ik was bij een voorzitter van de raad van bestuur van een grote onderneming en die vertelde me dat 'hij met zijn poten in het bluswater stond'. Hij vond dat hij in vergelijking met mij een praktisch vak had. Maar de bestuurlijke elite staat net zo ver af van de operationele processen als ik. En als schrijver ben ik voldoende geïnteresseerd in het dagelijks leven van mensen om te weten wat de wereld beweegt.'

Enkele boeken van Marjolijn Februari:

- De literaire kring, roman, 2007.
- Park Welgelegen, gebundelde Volkskrant-columnns, 2004.
- Een pruik van paardenhaar & Over het lezen van een boek, proefschrift, 2000.
- De zonen van het uitzicht, roman, 1989.

•• 8 ••

Enkele essays van Marjolijn Februari:

- Nawoord, in: Franz Kafka, Verzameld werk, 2008.
- Variaties op de standaard, 2008.
- A better life for all!, in: W. van de Donk et al., Globalisation and Human Dignity, Budel, 2004.